

Микола ВЕГЕШ

СОЛІДАРНІСТЬ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ З НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЮ БОРТЬОЮ ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ (1938 — 1939)

У Східній Галичині з великим захопленням сприйняли звістку про те, що Закарпаття стало автономним (8 жовтня 1938 р.). Коли прийшла звістка, що між урядами Польщі й Угорщини ведуться переговори про створення спільного кордону (тобто приєднання Закарпаття до Угорщини), по Галичині прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Ініціатором переважної більшості їх була Організація українських націоналістів. Особливо активно діяв Роман Шухевич, який у жовтні 1938 р. повернувся до Львова¹. Він спричинився до того, що 11 жовтня після богослужіння в церкві Святого Юра у Львові "частина учасників сформувала похід, який пройшов вул. Міцкевича, Косцюшка і Сикстинською до Марійської площі, де знаходиться малярський консулят. Поліція перервала похід у кількох місцях, а групи демонстрантів, що дійшли під малярський консулят, поліція розігнала, арештуючи кілька десятків осіб. У поході взяло участь біля 20 тисяч людей. Похід з окликами "Хай живе Україна", "Геть з мадярами", — був, як пише польська преса, добре організований"².

Ця демонстрація, з одного боку, була свідченням солідарності галичан із національно-визвольною боротьбою українців Закарпаття, але, з другого боку, вона ускладнювала міжнародне становище Карпатської України. Польський уряд постійно ставив претензії чехо-словацькому уряду.

Ще до цих подій, у вересні 1938 р., Центральний комітет УНДО побажав українському народові Закарпаття успіхів у боротьбі за автономні права, а на адресу газети "Нова свобода" прийшла вітальна телеграма від легальних партій Галичини. Своє привітання й найкращі побажання висловив також Митрополит Галицький і Архієпископ Львівський граф Андрей Шептицький³.

Уже наприкінці 1938 р. почалися масові переходи польсько-чеського кордону. "З Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці", — написав у своєму щоденнику В. Гренджа-Донський⁴. Прикордонна січова сторожа постійно повідомляла карпатський уряд: "Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатись до Ужгороду"⁵. Цей процес посилювався після оголошення наказу про створення Карпатської Січі. Львівський часопис "На переломі" доводив, що в "самій Січі є багато українських емігрантів з-поза Карпатської України"⁶.

Чехо-словацький уряд вороже ставився до таких нелегальних переходів кордону. Існують сотні свідчень очевидців, коли прикордонники заарештовували перебіжчиків і через деякий час або відразу повертали назад. Багатьох із них удалося затримати польським прикордонникам, і вони негайно опинилися перед судом.

25 квітня 1939 р. польський суд у Самборі засудив Іванну Грициляк, селянку з Барича Перемишлянського повіту до позбавлення волі на один рік. Доказом "злочину" був один лист цієї дівчини своєму нареченому. "Я знаю, — писала Іванна Грициляк, — що думками ти линеш ген на Україну... Іване! Голубе мій! Піди там, де пішли твої приятелі. Ох! Якби я була мужчиною, ми пішли б обоє... Ти там потрібний, я це знаю. Воля, Івасю, ти знаєш і розумієш це слово"⁷.

Часто галицька молодь переходила кордон групами й не завжди успішно. Протягом трьох тижнів у Бережанах тривав судовий процес над 28 українцями Бобреччини та Ходорівщини, 16 із яких було засуджено на строки від 8 до 2 років тюремного ув'язнення⁸. Особливо небезпечно було переходити кордон членам ОУН: їм давали набагато більші строки.

У Галичині створювалися цілі групи, зазвичай із членів ОУН, перед якими ставилося завдання вербувати добровольців і допомагати їм переходити кордон. Саме за це Станіславський суд засудив В. Мельничука та П. Ксендзюка⁹. В такому

ж злочині були звинувачені Ю. Соловчук, Ю. Одоній, Д. Микетчук, С. і П. Березюки¹⁰. Польський "окружний суд в Стрию розглядав справу Маркіяна Кравчука, Льва Сорочана, Петра Глушка, Володимира Патрія, Івана Дізенка, Якова Максимця, всіх з Перегінська, окр. Долина, та Василя Славинського з Підністрия"¹¹. Вони були засуджені на один рік тюремного ув'язнення¹². Такі факти наводить і газета "Діло"¹³.

"Нова свобода" повідомляла: "...в Самборі судять три дівчини: Марію Менцинську, Марію Нижник і Теофілю Яворську. Їм закидають приналежність до ОУН"¹⁴. "Суд в Станіславові, — говорилося в іншому повідомленні, — засудив за нелегальний перехід кордону 14-літнього гімназійського учня П. Совія, 18-літнього... Д. Демчишина на 6 місяців в'язниці, студента Володимира Кордубу і Петра Кулика на 10 місяців в'язниці та М. Калитяка з Коломиї на 6 місяців в'язниці"¹⁵. Зустрічаємо повідомлення про вирок для членів ОУН Володимира Біланюка, Михайла Клебуса, Юрка Венгера, Степана Зельського¹⁶. Писала "Нова свобода" про судовий процес над 35 членами ОУН¹⁷.

У багатьох випадках перебіжчиків кордону позбавляли ще й громадянських прав. Так, зокрема, стрийський суд розглянув справу Р. Кондрата, С. Завадки, В. Порики, Д. Головчана, Ф. Кіпаша, М. Спалина, Ю. Меленя, Д. Ковалева і І. Кішука. Всі вони одержали від пів- до двох років ув'язнення й були позбавлені громадянських прав на термін від 3 до 5 років¹⁸.

Щоб уникнути нових судових процесів, уряд Августина Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву "Проти нерозважної еміграції", яку опублікували чи не всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Польська влада неодноразово зверталася до чехо-словацького уряду з нотами протесту, вимагаючи вплинути на уряд Карпатської України, який, на думку Варшави, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Хустська влада звичайно це заперечувала. Однак такі факти мали місце, і вони ускладнювали й без того нелегке становище молодій автономії.

У нотх протесту польського посла перебіжчики кордону фігурували як "українські терористи". 29 листопада 1938 р. до Праги надійшла нота протесту польського уряду, в якій вимагалось негайно повернути назад Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла Бажазаславського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського та Степана Росоху. Названих осіб, більшість із яких знайшла притулок у Карпатській Україні, розшукував польський суд за участь у терористичному акті проти польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького¹⁹. Польський посол скаржився, що "між Польщею і ЧСР не можуть бути добрі взаємовідносини, коли Підкарпатська влада дає дозвіл побуту" названим особам²⁰. 24 листопада 1938 р. міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай і директор поліції Ю. Білей вимагали від окружних урядів, "що кожний з наведених має бути забезпечений поліційним доглядом...", і що "згаданих треба уважати інтернованими"²¹.

14 грудня 1938 р. А. Волошин у телефонограмі до Президії ради міністрів у Празі повідомляв, що "протест польського посла ґрунтується на неправильних інформаціях. В Королеві над Тисою живе від довгих років Др. Гриць Мельник, учитель горожанської школи, чехословацький державний горожанин, який, як було перевірено, ніякою протипольською пропагандою не займається"²². Волошин переконував Прагу, що "ніяка протипольська пропаганда на території Підкарпатської Русі не ведеться, а протипольські настрої є викликувані виключно тим, що з Польщі переходять терористи, заосмотрені польською військовою зброєю та припасами. Само собою, що годі очікувати від населення, щоби за нищення свого маєтку та життя відчувало вдячність та приязнь до сусідньої Польщі"²³. Така відповідь А. Волошина не задовольнила польського посла, який 28 грудня 1938 р. знову висловив протест²⁴.

В іншій ноті польський уряд вимагав видати назад С. Юськова, Т. Капустянського, А. Мельника, Г. Стефанова. 28 грудня 1938 р. А. Волошин відповідав: "Д-ра Семена Юськіва в нас зовсім нема, а є то адвокат в Рахові і належить до тамошнього коша, як звичайний рядовик. Жадну функцію не виконує. Теофла Капустянського і Андрія Мельника в нас нема і зовсім таких не знаємо. Гната Стефанова в нас нема. В Рахові просив о прийнятті до Січі, однак не був прийнятий, тому що не є нашим горожанином"²⁵. Насправді Семен Юськів таки перебував на території Закарпаття. Адвокат за фахом, він був одним з ініціаторів просвітянського руху в Рахові. Відзначався своїми радикальними поглядами, вважав себе послідовним націоналістом.

31 грудня 1938 р. А. Волошин наказав директорові поліції Ю. Білею подати "до 24 годин писемний звіт, чи перебувають особи: Базанський Михайло, Хмельовий Александр, Демчук Дмитро, Фодчук Богдан, Равіч Дмитро, Враціона Євген в Хусті згідно на Підкарпатській Русі. Коли б перебували, відставте їх за границю, а о тим голосіть президію правительства"²⁶. Директор поліції Карпатської України не міг не знати, що Є. Врецьона, більш відомий у Закарпатті як інженер Волянський, входив до складу Головного штабу Карпатської Січі. Його підпис стояв на більшості свідощів, які видавалися січовикам, що пройшли відповідні курси військового навчання. Це стосується також М. Базанського й О. Хмельовського.

Незважаючи на неприхильне ставлення чехів до нелегальних переходів кордону з Галичини в Карпатську Україну, навіть серед них знаходилися люди, які крізь пальці дивилися на це масове явище. До них слід віднести Й. Рушак, який тепер проживає в Карлових Варах. Безумовно, доля багатьох галичан певною мірою залежала й від нього. "Я того часу, до окупації Карпатської України, — пригадував Й. Рушак, — був у Сваляві карним референтом на окружному уряді. Мені підлягали жандарми, які щодня приводили хлопців з Галичини, що хотіли вступити до Січі. Я їх посилав до Хуста. Мені приводили і малярських терористів та інших, що нелегально перейшли границю і посилали вісті мадярам. Я їх арештував"²⁷.

Яку роль відіграла в розвитку політичних подій у Карпатській Україні ОУН? Від 28 січня до 3 лютого 1929 р. у Відні проходив перший Конгрес українських націоналістів. На ньому була створена організація, яка, за словами її засновника Євгена Коновальця, мала "суттєво вплинути на політичний вигляд всієї решти світу"²⁸. Організаційно ОУН поділялася в Західній Україні на 10 округ. Усі вони підлягали Крайовій ексекутиві ОУН. Закарпатської округи на перших порах не існувало.

Спроба створити ОУН на Закарпатті відбулася в кінці 1929 р., коли С. Новаківська з учнів Ужгородської вчительської семінарії сформувала організацію, чимось подібну до галицького УВО. Однак на той час ще не були створені відповідні умови, і організація проіснувала недовго. Після невдалого замаху на одного з головних русификаторів краю Є. Сабова С. Новаківська та інші члени організації були заарештовані й засуджені чехо-словацьким судом²⁹.

У першій половині 30-х років ініціативу проявив Ю. Химинець — представник молоді генерації в краї. Починаючи з осені 1934 р., на його квартирі в Мукачеві постійно відбувалися зустрічі членів закордонного Проводу ОУН. До Мукачева приїжджали Ярослав Барановський, Ганна Чемеринська-Барановська, Олег Кандиба, Лев Ребет, Ярослав Стецько, Іван Борковський, Олекса Гасин, Зенон Косак та інші³⁰. 1936 р. виник навіть жіночий відділ юнацтва ОУН, який очолила Марія Химинець. Проте націоналістичний рух не набув у краю масового характеру.

Від другої половини 30-х рр. Закарпаття опинилося в центрі уваги Проводу ОУН. 1937 р. Є. Коновалець запропонував створити тут окремий штаб, а О. Чемеринський видав книгу "Платформа Закарпаття", яку слід уважати своєрідною програмою ОУН щодо краю: автор був переконаний, що визволення Закарпаття можливе тільки за умови незалежності всієї України.

У чому полягала головна причина цієї особливої уваги?

Генерал М. Капустянський писав, що "ця держава (Чехо-словачина — М. В.) разом з Карпатською Україною посідала ключеві позиції на Сході Європи і творила своїм геополітичним положенням та поважним стратегічно-економічним потенціалом безпосередню загрозу Німеччині та перепону для її походу на Схід. Також вона була зручним плацдармом для советських і антантських летунських армій"³¹. На це звернув увагу і відомий військовий теоретик М. Колодзінський. У своїй праці "Военне значення і стратегічне положення Закарпаття" він доводив, що "почерез Закарпаття ми стали б твердою ногою в середині Європи й мали б відповідний вплив на її політику. Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоцінним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня, як із заходу"³². Йдеться про майбутню українську незалежну державу.

1938 — 1939 рр. — період найтісніших взаємовідносин між Проводом ОУН і закарпатськими націоналістами. Тодішній голова ОУН полковник А. Мельник пригадував: "Перші дні перебрання мною агенд виповнені були гарячковими заходами допомоги Карпатській Україні, туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджали ми"³³. 20 грудня 1938 р. воеводський уряд у Тернополі

повідомляв Варшаву, що ОУН планує "роздобувати зброю та засилати людей на Закарпаття"³⁴. Члени львівської Політичної колегії, що зібралися в Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги карпатському уряду. Вони дійшли висновку, що "Галичина могла б вислати строкових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів"³⁵. Осип Думін писав у листі до А. Волошина: "1) яких фахівців було би потрібне Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищеподаних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну. Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?"³⁶. Чи відповів А. Волошин на лист О. Думіна — невідомо. Що стосується О. Думіна, то він "був у тісних зв'язках з німецькою службою розвідки. Крім того, він був членом Німецького інституту дослідів. Сходу в Кенігсберзі," за що був у 1925 р. виключений із УВО"³⁷. 1938 р. він не був членом ОУН, про що писав у листі до А. Волошина.

У 1938 р. Карпатську Україну відвідав представник уряду УНР в еміграції М. Лівицький, який повідомив А. Волошина "про готовність дати в розпорядження цього уряду близько 4000 кол. старшин і вояків Армії УНР для зміцнення оборони цього краю"³⁸.

Аби краще вивчити ситуацію, до Праги здійснив поїздку А. Мельник. Львівський часопис "Діло" повідомляв, що він "мав очолити збройні сили Карпатської України"³⁹. Які питання обговорював Мельник із представниками чехо-словацького уряду — невідомо. За словами генерала М. Капустянського, мова йшла про забезпечення Карпатської Січі зброєю⁴⁰. Після відвідин Праги, Мельник побував на Закарпатті. В листопаді 1938 р. він, німецький консул Г. Гофман, С. Росоха та І. Роман приїхали до Перечина, де в приміщенні школи відбулася таємна нарада. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі⁴¹.

Карпатська Січ потребувала зброї. Завдання постачати її було покладено на сотника Ріхарда Ярого, який його не виконав, що кинуло на нього підозру в "подвійній грі". Зіновій Книш, що виконував обов'язки політичного референта ОУН, згодом писав: "Сьогодні справа ясна. Ріхард Ярий виконував німецькі доручення. Німеччина була зацікавлена в мирній ліквідації Карпатської України... при допомозі Ярого саботувала транспорти зброї"⁴². Р. Ярий мав псевдо "Консул-2"⁴³.

20 жовтня 1938 р. женевська українська пресова служба передала заклик голови Проводу ОУН А. Мельника до українського народу, в якому, зокрема, говорилося про необхідність усім стати "Суцільною лавою на службу Нації й зокрема бути готовими під сучасну пору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу"⁴⁴. На заклик відгукнулися тисячі українців, перш за все галичани. Вони хотіли допомогти молодій автономній державі на її території.

Якою була позиція Проводу ОУН щодо масових нелегальних переходів кордону? Якщо спочатку Провід закликав до них, то через деякий час, а особливо після опублікування перестороги в українських газетах, він змінив свою позицію. З. Книш зауважував: "Людей до праці в Карпатській Україні було потрібно, але на те вистачали провідні і здібні одиниці, що їх доставила ОУН із своїх місцевих та еміграційних кадрів, а часто теж з ЗУЗ (західноукраїнських земель — М. В.). Масовий перехід рядового членства створював тільки клопіткову ситуацію уряду Карпатської України у внутрішньополітичних відносинах і грозив дипломатичними конфліктами назовні. Стало ясным і безсумнівним вже після упадку Карпатської України, що ці дві чи три сотні галицьких бойовиків більше чи менше тут нічого не рішали"⁴⁵. Окремими членами ОУН, їхнім радикальним настроєм не задоволений був уряд Карпатської України. А. Волошин "просив не утруднювати йому і так важкого положення у відношенні до Праги, надсилати діячів і всяких фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам"⁴⁶. Волошинові був також відомий той факт, що частина членів ОУН (Ю. Лопатинський, Є. Врецьона, д-р Галаган та ін.) брали активну участь у підготовці державного перевороту, в результаті якого мало відбутися усунення членів карпатського уряду від влади.

За цієї ситуації Провід ОУН прийняв єдино правильне рішення: обмежитися засиланням на територію Карпатської України військових фахівців, що мали великий бойовий досвід, а також керівних діячів ОУН. Однак нелегальні переходи польсько-чеського кордону фактично вийшли з-під контролю Проводу.

1938 р. в Берліні відбулася зустріч представників Проводу ОУН із керівництвом Карпатської Січі. Закарпатський осередок ОУН представляв Ю. Химинець. Йшло-

ся про створення військового штабу Карпатської Січі. Саме на цій зустрічі й були розподілені обов'язки між членами Проводу ОУН. Військовий штаб спочатку очолював полковник Аркас, потім полковник Гнат Стефанів. Микола Чирський керував "Летючою естрадою", Михайло Михалевич і Валентин Олександрів відповідали за виготовлення плакатів, транспортів тощо. Поет Олег Кандиба (псевдо Ольжич), який в ОУН обіймав посаду культурного референта, організував товариство письменників і мистецтвознавців "Говерля", він же став координатором ідеологічної та політичної роботи в Карпатській Україні. З ініціативи Кандиби 10 грудня 1938 р. у Хусті створено "Українське еміграційне бюро на Карпатській Україні". "Завданням названого Бюро, — говорилося у зверненні його засновників до Президії влади Карпатської України, — є сприяти плановому й доцільному виужиткованню сил, знань й фінансових спроможностей української еміграції для розбудови державного, господарничого й культурного життя Карпатської України"⁴⁷.

Ярослав Барановський (Борис, Лімницький) відповідав за матеріальну допомогу населенню й урядові А. Волошина: саме через нього відбувалися контакти Закарпаття зі світовими українськими організаціями. Омелян Сеник (Канцлер, Гривівський) не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але "проявив всі свої зусилля, щоб поміч... була достатньою і своєчасною"⁴⁸. Генерал М. Капустянський "був покликаний Проводом Українських націоналістів для окремого завдання"⁴⁹. Місцем його осідку була "амбасада" — приміщення, закуплене для справ ОУН представниками американської Організації демократичного відродження України (ОДВУ). Згідно з розробленим планом, М. Капустянський (Степовик, Генерал, Низола) "мав ждати своєї черги, як надходять події розвинуться ширше"⁵⁰. Залучено до військових справ генералів Української Галицької Армії Віктора Курмановича та Всеволода Петрова. До штабу Карпатської Січі також увійшли Роман Шухевич (Шука), Зенон Коссак (Тарнавський), Осип Карачевський (Свобода), Гриць Барабаш (Чорний), Євген Врецьона (Волянський).

Особливої уваги заслуговує Михайло Колодзінський (полковник Гузар) — найлегендарніша постать на цьому відтинку історії Закарпаття⁵¹. Його працю "Українська воєнна доктрина" високо оцінили у військових колах Європи, а її автор став у ряд із відомими теоретиками військового мистецтва. Полковник Колодзінський, як і деякі його товариші, теж не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але дотримувався думки, що "коли нема розумного виходу з тяжкого положення, то треба вміти вмерти по героїськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь"⁵². Наступні події довели, що це були не пусті слова, а глибоке переконання автора "Української воєнної доктрини": він залишав поле бою останнім. Будучи важко пораненим, разом із своїм товаришем З. Коссаком, потрапив у руки угорських терористів. Поблизу Солотвина їх розстріляли.

Варто відзначити, що штаб Карпатської Січі так і не зміг створити боездатних збройних сил. Один із сучасних дослідників історії українського націоналізму Ю. Пундик змушений був визнати, що Карпатська Січ організувалася "на швидку руку", а її вояки не мали "відповідного військового вишколу"⁵³. Серед членів штабу дійовим до останньої хвилини залишався тільки М. Колодзінський. Прихильники гетьмана П. Скоропадського "вбачали одне з головних джерел падіння Карпатської України в нерозсудливій політиці лідерів ОУН і докоряли німецьким урядовим інституціям за прихильність до націоналістів"⁵⁴. Із таким однозначним висновком важко погодитися, якщо врахувати ще й той факт, що між гетьманцями й ОУН у 30-ті рр. майже не припинялася боротьба. На нашу думку, ближчі до істини сучасні дослідники В. Галас та І. Поп, які, не покладаючи вини на якусь із українських організацій, вбачають в падінні Карпатської України їхню спільну "трагедію — для десятків молодих людей, здебільшого емігрантів із Галичини і співчуваючих їм закарпатців, які заплатили своїм життям за ідею створення "українського П'ємонту" у Центрально-Східній Європі"⁵⁵.

Не припинялися зв'язки Проводу ОУН з урядом Карпатської України в еміграції. 21 липня 1939 р. між ними укладено угоду про дальшу співпрацю. В ній, зокрема, говорилося, що "обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборності українських земель не може бути порушений"⁵⁶. Деякі дослідники, зокрема іноземні, вважають це доказом того, що А. Волошин ні в чому не звинувачував провідників ОУН. Протилежного погляду дотримується український історик М. Болдичар.

Він вважає, що ще до підписання договору Волошин покинув Венецію, а документ міг підписати В. Комаринський⁵⁷.

Галичани взяли посылну участь в обороні Карпатської України. В боях загинули або були закатовані Василь Бойчук, Тимко Проць, Василь Саблюк, Зенон Косак, Степан Фігура, Іван Михайлюк, Монюк, Дулка, Кушнір, Мелешко, Орлович та багато інших. Нелегкою була й доля тих, що опинилися в концтаборі — жакливі знущання, побиття, чіплення жандармів за будь-яку провину. Нелюдське ставлення доповнювалося ще одною бідою — голодом, який панував серед галичан⁵⁸. Вони перебували в угорському таборі до 7 червня 1939 р. Напередодні з'явилися представники Німеччини та Польщі. Ув'язненим було запропоновано зробити вибір — піти до Німеччини або повернутися на батьківщину. Галичани від останньої пропозиції категорично відмовилися. Документи, які зберігаються в архівах Праги, дають можливість установити кількість галицьких січовиків, які вирішили їхати до Німеччини. Словацький підполковник Дов говорив про 500 чоловік⁵⁹. У деяких документах ідеться про переїзд січовиків до Німеччини, на Жіліну⁶⁰. Однак серед емігрантів зустрічаються також закарпатці та поляки⁶¹.

Чому саме до Німеччини попрямували сотні січовиків після звільнення з угорських таборів? Відповіді на це питання допомагає доповідна записка офіцера чехо-словацької розвідки Шпромека. Її автор доводив, що вже в жовтні 1938 р. встановилися тісні стосунки між німецькими службами безпеки й українськими націоналістами. Шпромак писав, що 28 жовтня 1938 р. "до Ужгорода прийшов німецький редактор Е. Меркен ("Фелькшер Беобахтер"), котрий живе в Берліні. Кожний день проводить зустрічі з діячами українського напрямку, шукає здібних українських агітаторів, яких посилає до Праги в німецьке посольство, де вони одержать німецький паспорт і підуть до Німеччини. Там одержать вишкіл. Вони, згідно з планами Гітлера, мають розбити Польщу"⁶².

Чимало галичан після поразки Карпатської України розстріляли поляки. Очевидець розповідає: "Десь у березні тридцять дев'ятого року коло теперішнього готелю "Верховина" (Славськ) вони застрілили якогось чоловіка. Затягнули туди, де тепер конюшня сільради (запис зроблено в лютому 1974 р. — *М. В.*), а вже потім відти люди його поховали в окопі коло цвинтаря на Голиці. То була якась інтелігентна людина, але не з наших сіл. У нас його ніхто не знав"⁶³.

Сучасний український дослідник Г. Дем'ян писав, що "чотирьох хлопців, що поверталися із Закарпаття десь наприкінці березня того ж 1939 р., поляки убили в Лужку, де в річку Опір впадає Боклагівський потік. Четвертого з них привели останнім і заставляли впізнавати перших трьох. Він лише нахилився над ними, а поляки в той час застрілили його"⁶⁴. Науковець вважає, що "таке діялося майже вздовж усього польського кордону в Українських Карпатах"⁶⁵. Очевидець і активний учасник оборони Карпатської України Микола Чирський розповідає про розстріл 44 галичан. Їх "викликали на двір, — писав М. Чирський, — наказали забрати речі та вивезли їх до Польщі. Шкода було тих хлопців, ждала їх страшна доля"⁶⁶.

Даючи оцінку Карпатській Україні, відомий канадський історик, уродженець Закарпаття Петро Стерчо справедливо підсумував: "... в розбудові Карпатської Січі наші брати з Галичини, Буковини, Волині, Холмщини й Лемківщини, зокрема члени ОУН, були важливим фактором"⁶⁷.

¹ *Вегаи М., Задорожний В.* Велич і трагедія Карпатської України. — Ужгород, 1993. — С. 66 — 67.

² Нова свобода. — 1938. — 18 жовтня.

³ *Вегаи М., Задорожний В.* Названа праця. — С. 67.

⁴ *Гренджа-Донський Василь.* Щоденник. // Твори Василя Гренджі-Донського. — Вашингтон, 1987. — Т. VIII. — С. 112.

⁵ Закарпатський Обласний Державний Архів (далі — ЗОДА). — Ф. 3, оп. 2, спр. 5, арк. 2.

⁶ На переломі, — 1939. — Ч. 6.

⁷ Діло, — 1939. — 9 травня.

⁸ Нова зоря. — 1939. — 4 травня.

⁹ Там само. — 11 червня.

¹⁰ Там само. — 27 червня.

¹¹ Там само. — 15 лютого.

¹² Там само.

¹³ Діло. — 1938. — 16 грудня.

¹⁴ Нова свобода. — 1939. — 7 березня.

- ¹⁵ Там само. — 25 лютого.
- ¹⁶ Там само. — 1938. — 14 вересня.
- ¹⁷ Там само. — 11 жовтня.
- ¹⁸ Українське юнацтво. — 1939. — Ч. 2.
- ¹⁹ ЗОДА. — Ф. 4с/18, оп. 1, спр. 51, арк. 1.
- ²⁰ Там само. — Ф. 3, оп. 3, спр. 166, арк. 2.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само. — Оп. 1, спр. 9, арк. 2.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само. — Спр. 3, спр. 12, арк. 11.
- ²⁵ Там само. — Спр. 66, арк. 1.
- ²⁶ Там само. — Ф. 3, оп. 3, спр. 66, арк. 3.
- ²⁷ *Веґеи М., Задорожний В.* Названа праця. — С. 68.
- ²⁸ *Чайківський В.* ОУН — УПА на чолі визвольної боротьби (20 — 50-ті роки). — Тернопіль, 1992. — С. 8.
- ²⁹ Дет. див.: *Веґеи М., Задорожний В.* Названа праця. — С. 58.
- ³⁰ *Химинець Ю.* Закарпаття — земля української держави. — Ужгород, 1992. — С. 74.
- ³¹ *Капустянський М.* Військова підготовка ОУН. // Організація Українських Націоналістів. 1929 — 1954. — Париж, 1956. — С. 131.
- ³² *Андрієвський Д.* Міжнародна акція ОУН. // Там само. — С. 152.
- ³³ *Мельник А.* Др. Олег Кандиба. // Там само. — С. 33.
- ³⁴ *Книш З.* Розбрат: спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940 — 1941 роках. — Торонто, 1969. — С. 88 — 89.
- ³⁵ ЗОДА. — Ф. 3, оп. 3, спр. 173, арк. 15. 16.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні. — Париж, Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 46.
- ³⁸ *Самійленко І.* Перший етап державного центру УНР в екзилі (1920 — 1948). // Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали. — Філадельфія; Київ; Вашингтон, 1993. — С. 72.
- ³⁹ Діло. — 1938. — 19 листопада.
- ⁴⁰ *Капустянський М.* Названа праця. — С. 133.
- ⁴¹ *Jaroslav Kokoska.* Amiralul Canaris. — Editura Militara, 1970. — S. 16.
- ⁴² *Книш З.* Названа праця. — С. 431.
- ⁴³ *Канюка М., Вежнин В.* Был ли Степан Бандера агентом абвера? // Киевские новости. — 1993. — 25 июня.
- ⁴⁴ *Стерно П.* Національне відродження Карпатської України. // Організація Українських Націоналістів. 1929 — 1954. — С. 204.
- ⁴⁵ *Книш З.* Названа праця. — С. 298.
- ⁴⁶ *Книш З.* Ярослав Барановський. — Париж, 1990. — С. 49.
- ⁴⁷ ЗОДА. — Ф. 4с/18, оп. 1, спр. 61, арк. 1.
- ⁴⁸ *Мельник А.* Названа праця. — С. 33.
- ⁴⁹ *Бажановський М.* Сюжетні картини з-над Срібної Тиси. // Календар-альманах "Нового шляху". — Торонто, 1992. — С. 92.
- ⁵⁰ Там само. — С. 91.
- ⁵¹ Детальніше див.: *Веґеи М.* Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні. // Визвольний шлях. — 1993. — Кн. 8. — С. 955 — 957.
- ⁵² *Колодзінський М.* Українська воєнна доктрина. — Париж, 1966. — С. 10.
- ⁵³ *Пундик Ю.* Український націоналізм. — Париж, 1966. — С. 82 — 83.
- ⁵⁴ *Швагуляк М.* Українська політична еміграція: історія і сучасність. // Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади. — Львів, 1992. — С. 331.
- ⁵⁵ *Галас В., Поп І.* Чи стануть закарпатці повноправним народом? // Новини Закарпаття. — 1993. — 27 листопада.
- ⁵⁶ *Химинець Ю.* Названа праця. — С. 85.
- ⁵⁷ *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами. — Ужгород, 1993. — С. 113.
- ⁵⁸ *Веґеи М.* Галичани на Закарпатті... // Визвольний шлях. — 1993. — Кн. 8. — С. 1016 — 1020.
- ⁵⁹ Vojensky historicky archiv (далі — ВНА), і. с. 17/4/13.
- ⁶⁰ ВНА, і. с. 17/5/13; і. с. 17/10/113.
- ⁶¹ ВНА, і. с. 19/1/15.
- ⁶² ВНА, і. с. 79/13/3/8.
- ⁶³ Літопис нескореної України. — Львів, 1993. — Т. 1. — С. 348.
- ⁶⁴ Там само.
- ⁶⁵ Там само.
- ⁶⁶ *Чирський М.* Тюрми й табори. // Карпатська Україна в боротьбі. — Відень, 1939. — С. 200.
- ⁶⁷ *Стерно П.* Карпато-українська держава. — Торонто, 1965. — С. 98.